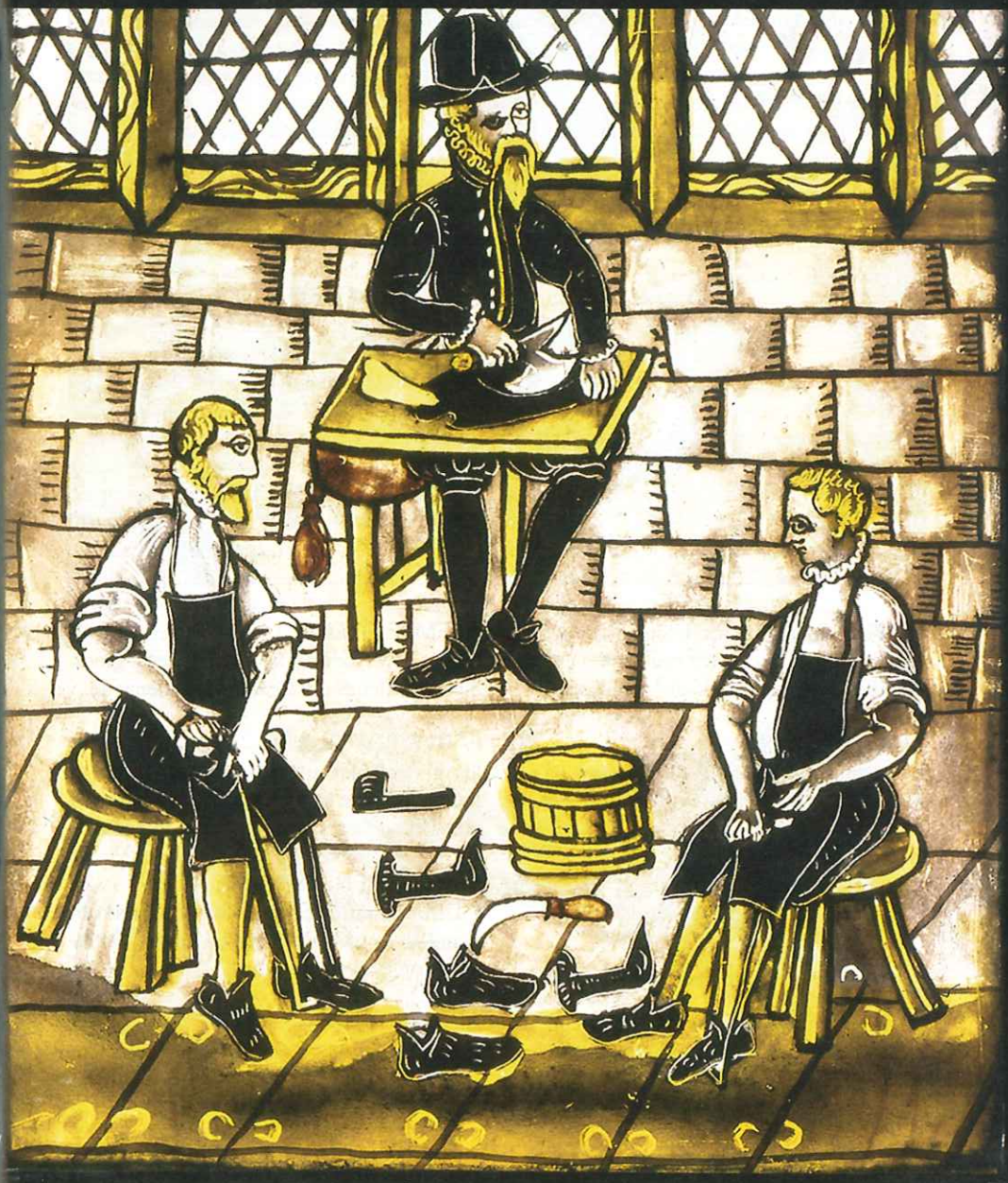

SKALK

Nr. 6

NYT OM GAMMELT

December 2007

HØVDING OG PRÆST?

En af de fornemste danske vikingegrave blev udgravet – eller snarere endevendt – i 1868 øst for Viborg. Det var gravhøjen Bjerringhøj, og fundet kaldes ofte Mammengraven efter den nærliggende landsby. Graven blev ukyndigt gennemrodet af lokale beboere, men i den efterfølgende tid blev det meste af gravgodset sikret af adjunkt Feddersen, der også straks telegraferede til Museet for Nordiske Oldsager (Nationalmuseet) om fundet (se Skalk 1983:2). Ham er vi stor tak skyldig.

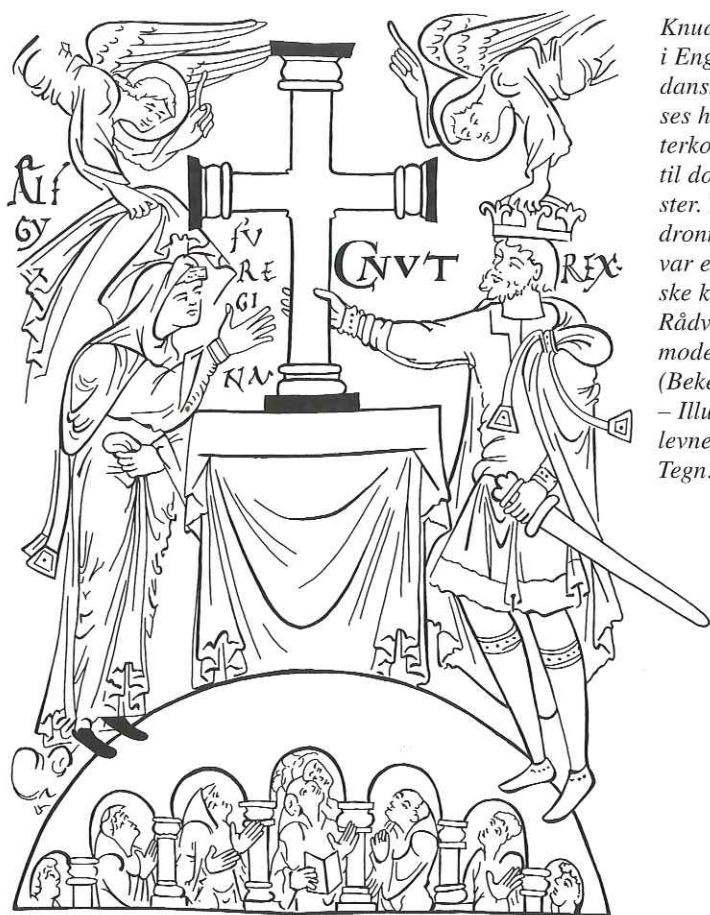
Blandt den tømmerbyggede kammergravs mange gravgaver var en rigt dekoreret økse, som har givet navn til stilarten Mammenstilen (som optræder på den store Jellingsten), og en bronzekedel, som allerede ved nedlæggelsen synes at have været flere hundrede år gammel. En mængde dragtstykker omfattede bl.a. pudevår, broderet uldstof, uldent bånd med mønstre, silkearmbånd med guldindvirkede bånd og såkaldte vimpler af silke, som er blevet opfattet på forskellig vis. Oven på kisten havde der stået et stort vokslys, som må opfattes som et kristent symbol.

Tekstilerne var usædvanligt velbevarede, og havde man blot haft mulighed for at optegne deres nøjagtige placering, havde vi i dag haft bedre mulighed for at bestemme dragtens oprindelige udseende. Normalt er tekstiler i en grav forsvundet efter det lange ophold i jorden, men i dette tilfælde spillede flere faktorer positivt ind. Dels var gravkammeret indpakket i blåler, som holdt på fugtigheden og gav et iltfrit miljø, dels har metalsalte fra sølvbrokaden og nålebindingen virket desinficerende mod mikrobiologisk nedbrydning. Endelig har der i 1868 ikke kunnet ske nogen nedbrydning på grund af kunstgødning eller luftforurening.

I 1986 genåbnede man graven, og der blev fremdraget træstykker, som muliggjorde en præcis årringsdatering til vinteren 970/971 (se Skalk 1986:6). Der blev holdt et symposium, hvor mange aspekter af gravens indhold blev belyst, og bogen derom er et afgørende udgangspunkt for alle senere studier, således også nærværende artikel om nogle af tekstilerne i graven, især armbåndene og de såkaldte vimpler.

Den prægtige sølvindlagte økse fra Mammen. – Tegn: Orla Svendsen.

Knud den Store, konge i England 1014-35 (og dansk konge fra 1018), ses her til højre for alterkorset, som han giver til domkirken i Winchester. Til venstre ses hans dronning Emma, som var enke efter den engelske kong Ethelred (den Rådvilde, 978-1013) og moder til kong Edvard (Bekenderen, 1042-66). – Illustration i hans levnedsbog, *Liber vitae*. Tegn: Jørgen Kraglund.

Da Mammenfundet er blandt de allerrieste og bedst bevarede gravfund fra vikingetiden, har det ofte været behandlet og diskuteret. J.J.A. Worsaae fremlagde fundet på tryk året efter, at det var kommet frem, og han omtalte her vimplerne som et bælte. Nogle tydelige huller for enden af bæltet blev anset for at være spor efter et påsyet beslag eller en lukkeanordning.

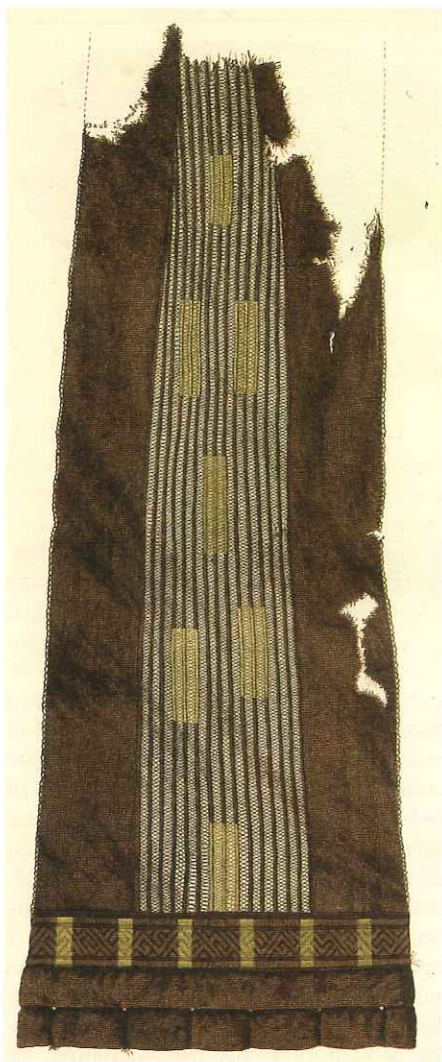
Margrethe Hald fremlagde i 1950 alle tekstilerne med tekniske beskrivelser samt stilistiske og brugsmæssige tolkninger. Hun

støttede Axel Orlriks teori om, at vimplerne har været en form for pandebånd, et såkaldt lad, hvor endestykkerne har været syet sammen i den brede ende. Elisabeth Munksgaard foreslog i sin fine bog *Oldtidsdragter* (1974), at vimplerne var kappebånd, som de er gengivet på Knud den Stores dragt i en håndskriftafbildning. Senere samarbejdede hun med Lise Bendor Jørgensen om en prægtig dragtrekonstruktion på grundlag af Knud-billedet og fundene fra Mammen.

Blandt tekstilerne er der to omtrent ens trapezformede silketekstiler, som med stor håndværksmæssig dygtighed er omhyggeligt udført af udsøgte materialer. De er af Margrethe Hald blevet kaldt »vimpler«, og om deres oprindelige funktion har været der været flere meninger.

Vimplerne er fremstillet af silkestof med et trekantet midterfelt, som er udført i såkaldt nålebinding af sølvtråd med enkelte felter af guldtråd. På kortsiden af vimplerne er der tættest på nålebindingen et brikvævet brokadebånd med mæandermotiver fremstillet af silke, sølv- og guldtråd. Herunder er der to vulster af silke med stopning af uldstof. Inde i vulsten er der formodentlig også en stiver lavet af hvalbarde, som har tjent til at forhindre stykkerne i at krølle sammen. Mellem de to vulster er der seks tydelige huller, og omkring den yderste vulst er der nedtrykninger ud for hullerne, som kunne stamme fra en kraftig sytråd. Bredden forneden er 7,5 cm, og den bevarede længde er henholdsvis 20 og 22 cm, men da spidsen er fragmenteret, er den oprindelige længde ukendt. På langsiderne er vimplernes stoffkant oversyet med fine tungesting. I både brikvævningen og nålebindingen er metaltrådene lahntråde, d.v.s. en silketråd omvundet med ganske tynde strimler guld eller sølvfolie. Silkestoffet er lærredsvævet, og der er henholdsvis 27 og 37 tråde pr. cm i de to trådretninger.

De to vimpler er ens på for- og bagside, og det brikvævede brokadebånd er omløbende, så det ses på begge sider. De har altså været beregnet til at kunne ses fra begge sider og til at bæres på en måde, så stiveren var nødvendig for at holde vimplen udstrakt. Trådretningen på silkestoffets langsgående tråde følger kanten på vimplerne, og der er således ikke klippet på skrå af stoffet for at opnå det trekantede felt i midten, hvor nålebindingen er udført. Enten er kanten dannet af to stykker silke-

Den bedst bevarede af de to »vimpler« fra Mammen. – Efter Worsaae 1869.

strimmel, der har været syet sammen ovenfor nålebindingen, eller også er vimplen dannet ved, at et stykke silke er splittet op og nålebindingen udført i den trekant, som

Et af armbåndene fra Mammen. – Efter Worsaae 1869.

opsplitningen har givet. Sagen kan ikke afgøres, da begge stykker er fragmenterede ved nålebindingens afslutning.

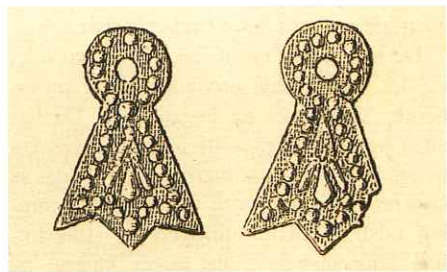
De to helt ens *armbånd* er lavet af lærersvævet silkestof og et brikvævet bånd af silke, guld- og sølvtråd. Der er to tykke vulster af silke udstoppet med en ret fast polstring af fåreuld, og ovenfor er monteret et brikvævet 1,4 cm bredt silkebånd med brochering af guld- og sølvtråd. Bagpå er monteret et silkestof, der afviger lidt fra silkestoffet på vulsterne. Silkestoffet på vulsterne har en tæthed på 28 tråde pr. cm, mens silkestoffet, der forer brikbåndet, har en trendtæthed på 36 tråde pr. cm. Bredden af armbåndene er 3 cm og udvendig omkreds er 23 cm (indvendigt ca. 21,5 cm), så de kan kun have passet en spinkel mandshånd. Armbåndene, som nu er brunlige med et svagt rødligt skær, er mønstrede med forskellige mæanderborter. Ud over armbåndene er der fire mindre stykker af et brikvævet bånd. Disse fragmenter er ikke rensede og er derfor vanskeligere at se detaljer på, men de ser ud til kunne stamme fra det samme bånd, som pryder armbåndene.

Det er ofte muligt at afgøre, om arkæologisk fundne tekstiler oprindeligt har været *indfarvede*. Det gøres med forskellige

kemiske kromatografiske metoder, som til stadighed forbedres, og man kan nu nøjes med ganske lidt materiale (der destrueres ved testen). Armbåndene er dog ikke testet for indfarvning, da det alligevel ville kræve for meget materiale. De løse fragmenter af brikvævede brokadebånd, som er omtrent identiske med båndene fra armbåndene, indeholdt farvestof fra purpurlav, en art stenlav, som giver en rødviolet farve. Vimplernes silke er ligeledes indfarvet med purpurlav, dvs. at farven på silkestoffet må have været stærkt rosaviolet.

*

Det trekantede felt på vimplerne kan være dannet ved, at man har splittet et stykke silkestof og indføjet nålebindingen i den trekantede åbning. Det er muligt, at vimplernes silkestof, som forneden er delt, har fortsat i én strimmel efter det nålebundne felt, og at man derfor ved at lægge de to silkekanters bredde sammen får den oprindelige bredde på resten af båndet, ca. 4 cm. En nærliggende mulighed er, at de har hængt sammen i den nu fragmenterede ende, så de har dannet et bånd med trapezformede endestykker. Hermed har vi en *manipel* eller *stola*, dvs. et bånd, oprindeligt en serviet, som henholdsvis hænger over præstens venstre arm og om hans hals.

To af de små andefodsformede vedhæng fra Mammen. Halvanden størrelse. – Efter Worsaae 1869.

Længden af det bånd, som kan have forbundet vimplerne, er uvis. Forneden er der som nævnt tydelige huller efter syning. Munksgaard og Bender Jørgensen foreslog, at nogle små andefodsformede guldblikvedhæng eller pailletter, som blev fundet i graven, oprindeligt har været fæstnet som prydelser på enden af vimplerne. Antallet af pailletter passer, idet rester af 11 er bevaret og de to vimpler har 12 syhuller, dvs. 6 på hver. Meget tyder i øvrigt på, at pailletterne kommer fra det russiske område.

Det gamle Testaments 2. Mosebog, kap. 28, foreskriver, at præstedragten skal have bjælder (*tintinnabula*) og granatæbler på kanten af dragten. Den byzantinske kejser tog i 900-årene disse elementer op for at markere sig som kristen regent og kirkeligt overhoved. I Birkagravene er flere possementarbejder af Inga Hågg blevet opfattet som granatæbler, der kan have siddet som kantprydelser på dragter. På den tyske biskop Witgarius af Augsburgs stola fra ca. 876 e.Kr. er der trapezformede endestykker, og der er omkring ni possementkvarter fæstnet ved hver ende.

År 687 døde Canterbury-biskoppen Cuthbert, som blev begravet i Lindisfarneklosteret. På grund af danske angreb i 700- og 800-årene flygtede munkene og tog kisten med sig. Da den blev åbnet i 1827, fandtes stola, manipel og bælte (hvis det da ikke er yderligere en manipel). Inskriptioner på dragtstykkerne daterer dem til tidsrummet mellem 909 og 916. De er med stor sandsynlighed nedlagt i kisten af kong Æthelstan, da han besøgte helgenraven på dens midlertidige plads i Chester-le-Street i 934; senere blev katedralen i Durham bygget netop for at huse Sct. Cuthbert. Disse tre stykker messeklæder er de eneste bevarede angelsaksiske broderier i England. Manipelen og stolaen med broderede helgener er begge 6 cm brede og kantet af brikvævede bånd. Materialet er primært rød silke og

På en nøglescene i Bayeux-tapetet, som blev til omkring 1070, har den engelske Harald Godwinson netop taget imod kongekronen efter Edvard Bekenderens død. Til højre for kongen står ifølge den broderede tekst ærkebiskop Stigand (af Canterbury). Bemærk maniplen med to gange 5-6 vedhæng i hans venstre hånd og den lange stola om halsen, ligeledes med vedhæng. Det efterfølgende motiv på tapetet er i øvrigt den berømte scene med den ildevarslende kæmpestjerne (Halley's komet, se Skalk 1985:6).

guldtråd. Både stola og manipel har kvadratiske endestykker, og der har været frynser i rød silke for enden. Det 5 cm brede bælte (manipel nr. 2) er brikvævet i rød silke og guldtråd. Endestykkerne er trapezformede og har haft frynser for enden.

De guldbroderede messeklædestykker fra domkirken i Hólar, Island. På endestykkerne er afbildet to helgenkårede bisper, Sct. Jon til Hólar (1106-1121) og Sct. Thorlákur til Skálholt (1178-93).

Fra lidt efter år 1200 kendes manipel og stola fra Island. De er fremstillet til biskoppen i Hólar, men menes at være fremstil-

let i England. De er lavet af rød silke med broderier i guld- og sølvtråd. Forneden er de bevarede dele trapezformede, og på et af dem er bevaret fire kvaster.

Der findes kun ganske få bevarede liturgiske dragtdele fra Mammengravens tid, men de taler ikke imod en opfattelse af vimplerne som en stola. Stolaen har ofte trapezformede endestykker, de er oftest kantet forneden med en slags kvaster eller frynser, og materialet er rød silke, guld, sølv og evt. andre farver.

*

Armbåndene fra Mammen må betragtes som komplette. De bærer ikke præg af at have været syet på noget eller monteret på anden vis. De må formodes at høre til vimplerne, da brikvævningen, silkestoffet og indfarvningen er meget ens.

I den romersk-katolske kirke kender man ikke liturgiske armbånd fremstillet af tekstil, men det viser sig, at de blev anvendt i den østromerske kirke. Fra 900-årene og frem er der oplysninger, skønt sparsomme, om liturgiske manchetter eller armbånd (*epimanikia*), som holder tunikaens vide ærmer fast. Liturgiske manchetter findes både i en version, hvor de er åbne og lukkes om håndleddet med bindebånd, og i en lukket version, som trækkes over hånden.

I en mandsgrav ved Valsgårde nær Gamla Uppsala er der i bådgrav 12 fundet rester af mange fine tekstiler, heriblandt to armbånd af samitumvævet silke med broderier af sølv lahntråd. I Birkas gravfelter er der fundet virkelig mange fragmenter af brikvævede bånd. Nogle har været pandebånd, andre har prydet mandsdragtens jakke, nærmest som vi kender det fra garderhusarernes possementsarbejder. Der er dog også fundet bånd, der kan være armbånd af samme type som armbåndene fra Mammen, men det er nok mere sandsynligt, at der er tale om bånd syet på dragten. I Sct. Cuthberts kiste er der udover de nævnte

Rekonstruktioner af tekstiler fra Mammen: Til venstre »vimpelbåndet«, til højre de to manchetter. Arbejdet er udført af Herfrid Tausen. – Efter Bender Jørgensen 1992.

stolae/manipler også fundet rester af røde brikvævede silkearmbånd med guldbrochering.

Det arkæologiske fundmateriale giver efter mange forskeres mening grund til at tro, at stormænd indførte kristendommen i Danmark. Ulf Näsman mener således, at Mammen-mandens prægtige sølvindlagte økse skal ses som tegn på hans personlige rolle som underordnet høvding og religiøs leder, om det så var hedensk eller kristen. Den mærkelige slidte bronzegryde, som på nedlægningsstidspunktet var ca. 300 år gammel, har også givet anledning til at overveje, om Mammen-manden var en slags gode, en hedensk religiøs leder.

Efter studier af tidlige liturgiske dragter er der grund til at overveje, om dele af Mammen-mandens dragt er kristne insignier. Vimplerne kan være rester af en stola eller evt. en manipel, medens armbåndene

kan være liturgiske manchetter, som findes i den østromerske kirke fra 900-årene. De ekstra polstrede, rundsyede stykker (rouleauer) og de brikvævede bånd af samme slags, som findes på armbåndene, kan stamme fra tunikaens (albaens) halskant. Det gazeagtige uldstof i graven, som har været farvet blå, kan være rester af en dåbssærk, idet denne type stof menes at have en symbolsk, kristen betydning.

Har Mammen-høvdingen selv været præst – i så fald vel den første på egnen? Eller er hans stola og manchetter gaver eller erobringer, som blev medgivet ham i graven, uden at deres oprindelige betydning fulgte med? En forbindelse til den østromerske kirke er i hvert fald på ingen måde utænkelig i 900-årene, hvor både mønter og andet viser en omfattende kontakt til Skandinavien.

Lise Ræder Knudsen